

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

5 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 5, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 5, ISSUE 1

TOSHKENT-2021

МУНДАРИЖА

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ.
МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

1. РАХМАНОВ Абдумухтор Режжаббаевич

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ИСЛОМ МОЛИЯ ҲУҚУҚИ: ТАРИХИ ВА БУГУНГИ КУН

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ.
ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

2. ЭРКАБАЕВА Шахноза Икромжоновна

РАЗНООБРАЗИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ И ПРАВОВЫХ ФОРМ - АНАЛОГИ
ОГРАНИЧЕННОГО ПАРТНЕРСТВА (LIMITED PARTNERSHIP) 15

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОИЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ

3. ТОШОВ Муҳаммад Ражабович

КОРХОНА ТУГАТИЛГАНЛИГИ АСОСИГА КЎРА МЕҲНАТ ШАРТНОМАСИНИ БЕКОР
ҚИЛИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ 24

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

4. ТУРГУНБОЕВ Элбекжон Одилжонович

ЖАЗОДАН ОЗОД ҚИЛИШНИ БЕЛГИЛОВЧИ ЖИНОЯТ ҚОНУНИ
НОРМАЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ 32

5. ХАЙДАРОВ Мирислом Мирджаббарович

ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИДА ОЗОДЛИКНИ ЧЕКЛАШ ЖАЗОСИ
ВУЖУДГА КЕЛИШИНИНГ РЕТРОСПЕКТИВ ТАҲЛИЛИ 39

6. АБДУҚОДИРОВ Фарходжон Фахритдин ўғли

ЖИНОЯТ МОТИВИ ВА МАҚСАДИНИНГ ТАЛОНЧИЛИКНИ КВАЛИФИКАЦИЯ
ҚИЛИШДАГИ АҲАМИЯТИ 47

7. ДЖУРАЕВА Анора Заппаровна

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ 54

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ
ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

8. НОРОВА Насиба Аазматовна

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ СТАТУС ПЕДАГОГА И ПСИХОЛОГА КАК
УЧАСТНИКОВ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИХ ИНТЕРЕСЫ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ 61

9. САМАТОВ Тўлқин Азизович

НОДАВЛАТ СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ ҚОНУН ҲИМОЯСИДА ОЛДИНГИ САФДА 69

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

---

10. ХАСАНОВ Шавкатбек Хайбатуллаевич	75
ЭКСПЕРТИЗА ЙЎЛИ БИЛАН ОЛИНГАН ДАЛИЛЛАРНИНГ ИШОНЧЛИЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ	75

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

11. ЮНУСОВ Ҳайдарали САРАХСИЙНИНГ ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ ҚАРАШЛАРИ ЁХУД ЎЗБЕКИСТОН – ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВАТАНИ	83
12. ҒАФУРОВ Асқар Бойисович ИНСОН ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ-ҲУҚУҚУҚИЙ КАФОЛАТЛАРИ	95
13. АЗХОДЖАЕВА Роза Алтыновна СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ПРАВА НА ОХРАНУ ЗДОРОВЬЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ И ИХ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН.....	101
14. ARSLONOVA Robiya ACHIEVEMENTS AND PRIORITY AREAS OF HUMAN RIGHTS EDUCATION IN UZBEKISTAN	109
15. ПУЛАТОВА Нодирахон Собиржоновна ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШДА ЭЛЕКТРОН ОДИЛ СУДЛОВ ВА СУД ҲУЖЖАТЛАРИ	117

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ

16. ҲАМРОҚУЛОВ Синдор Бобомурод ўғли ЖИСМОНИЙ ВА ЮРИДИК ШАХСЛАРНИНГ МУРОЖААТЛАРИ БИЛАН ИШЛОВЧИ ХОДИМЛАР МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ.....	127
--	-----

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ХАЙДАРОВ Мирислом Мирджаббарович
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Тест маркази бошлиғи

ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИДА ОЗОДЛИКНИ ЧЕКЛАШ ЖАЗОСИ ВУЖУДГА КЕЛИШИНИНГ РЕТРОСПЕКТИВ ТАҲЛИЛИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): ХАЙДАРОВ М.М. Жиноят қонунчилигида озодликни чеклаш жазоси вужудга келишининг ретроспектив таҳлили // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2021) Б. 39-46.

 5 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2021-5-5>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Ўзбекистон жиноят қонунчилигида озодликни чеклаш жазосининг вужудга келиши тарихий даврлар кетма-кетлигида ретроспектив таҳлил қилинган. Хусусан, мақолада қадимги ва ўрта асрлар даври ҳамда хонликлар даврида Ўзбекистон ҳудудида мавжуд бўлган давлатларда амалда бўлган жиноят-ҳуқуқий нормалардаги озодликни чеклаш жазосининг белгиларига эга бўлган жазолар, шунингдек, Чор Россиясининг жиноий ва ахлоқ тузатиш жазолари ҳақидаги Низом, 1926 ва 1959 йилларда қабул қилинган Ўзбекистон Совет социалистик республикаси жиноят кодексларининг жазо тизимида мавжуд озодликни чеклаш жазосининг белгиларига эга бўлган жазолар, яъни сургун, бадарға қилиш ҳамда етказилган зарарни бартараф этиш мажбуриятини юклаш каби жазоларни тайинлашнинг жиноят-ҳуқуқий асослари ва шартлари, уларни ижро этиш ва ўташ механизмлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Авесто, зардуштийлик, шариат қоидалари, ясо қоидалари, Темур тузуклари, жиноят, жазо, озодликни чеклаш, сургун, бадарға.

ХАЙДАРОВ Мирислом Мирджаббарович
Начальник тестового центра Академии МВД Республики Узбекистан

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ОГРАНИЧЕНИЯ СВОБОДЫ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье ретроспективно проанализировано возникновение наказания в виде ограничения свободы в уголовном законодательстве Узбекистана в исторической последовательности. В частности, в статье рассматриваются наказание, имеющее признаки ограничения свободы в уголовно-правовых нормах, существовавших на территории Узбекистана в период античности и средневековья, иханств, а также Положение об уголовных и исправительных наказаниях царской России, уголовные кодексы Узбекской Советской социалистической Республики, принятые в 1926 и 1959 годах, предусматривающие наказание, с признаками ограничения свободы. Проанализированы уголовно-правовые основы и условия назначения наказаний, как ссылка на каторгу и возложение обязанностей по возмещению причиненного ущерба, механизмы их исполнения.

Ключевые слова: Авеста, Зороастризм, законы шариата, правила ясу, Уложение Тимура, преступление, наказание, ограничение свободы, изгнание, каторга.

KHAYDAROV Mirislom

Head of the Center of the Academy of the MIA of the Republic of Uzbekistan

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE EMERGENCE OF RESTRICTION OF LIBERTY IN CRIMINAL LAW

ANNOTATION

A retrospective analysis is carried out in the article on the emergence of the penalty of restriction of liberty in the criminal law of Uzbekistan in the sequence of historical periods. In particular, punishments with signs of restriction of liberty in criminal law that are in force in the countries of the territory of Uzbekistan in the ancient and medieval times and during the khanate period, as well as Regulations on Criminal and Correctional Punishments of Imperial Russia, penalties with signs of restriction of liberty in the penal system of the criminal codes of the Soviet Socialist Republic of Uzbekistan, adopted in 1926 and 1959, that is, the criminal grounds and conditions for the imposition of penalties, such as exile, deportation, and the obligation to compensate for the damage caused, mechanisms for their execution and serving a sentence are analyzed in the article.

Keywords: Avesta, Zoroastrianism, Sharia law, Yaso rules, the Code of Timur, crime, punishment, restriction of freedom, exile, expulsion.

Дунёнинг аксарият ривожланган давлатлари жиноятчиликка қарши кураш сиёсатининг ҳозирги тенденцияларидан бири маҳкумни жамиятдан ажратиб қўйиш билан боғлиқ бўлмаган жазолардан кенг фойдаланишдир. Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилиги учун озодликни чеклаш жазоси нисбатан янги ҳисобланади, чунки у миллий жиноят қонунчилигида 2015 йилда пайдо бўлган.

Маълумки, тадқиқ этилаётган жиноят-ҳуқуқий нормани ҳозирги ҳолати ва мазмунини очиб бериш, келгусида ушбу нормани такомиллаштириш йўллари ишлаб чиқиш учун ушбу нормани тарихий таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Чунки, ҳар қандай ҳодисани ретроспектив усулда, яъни у қандай пайдо бўлганлиги, қайси босқичларни босиб ўтганлигини ўрганиш, ушбу ҳодисани бугунги ҳолати ва келгусидаги ривожланишининг истиқболларини аниқлаб олишга имкон беради.

Озодликни чеклаш жазоси ҳақидаги жиноят қонунчилиги (жиноят-ҳуқуқий норма) нинг шаклланиш тарихига назар ташлар эканмиз, озодликни чеклаш жазосини қўллаш масалалари узоқ ўтмишга бориб тақалишини кўришимиз мумкин.

Қадимги ва ўрта асрлар даврида Ўзбекистон ҳудудида мавжуд бўлган давлатларда даставвал зардуштийлик дин ақидалари, сўнг эса милодий VII асрнинг охири VIII асрнинг бошларидан XX асрнинг 20 йилларигача шариат қоидалари билан бирга шариатда тақиқланмаган урф-одатлар ҳукумронлик қилган. Ушбу диний ақидалар ва диний ахлоқий мезонларга асосланган хулқ-атвор қоидаларида амалдаги қонунчилигимизда мавжуд озодликни чеклаш жазосига ўхшаш бўлган ёки унинг айрим белгиларини ўзида акс эттирган жазоларни қўллаш масалалари ҳам ўрин эгаллаган.

Зардуштийликнинг муқаддас китоби «Авесто»нинг бир қанча шеърларида кишилар ўртасида талаб қилинадиган хулқ-атвор қоидалари, оила-никоҳ масалалари, жиноят ва жазо, айниқса, процессуал нормалардан ордалия [1, Б. 352] ҳақидаги кўрсатмалар диққатга сазовор. «Авесто»да жазо бериш «диний-этник қоидаларга бўйсундириш мақсадидаги ҳаракат» маъносида қўлланилиб, хатти-ҳаракат учун тўловни англатган. Жазо, синаб кўриш диний-этник қоидалар асосида олиб борилган [2, Б. 35].

Бироқ, қадимги Ўзбекистон ва зардуштийлик таълимоти бўйича ишлаган муаллифларнинг биз томонимиздан ўрганилган ишларида [2,3,26,27] ўша даврларда

озодликни чеклаш жазоси ёки унинг белгиларини ўзида мужассам этган жазо чоралари кузатилмади.

VII асрнинг охири VIII асрнинг бошларида Араб халифалиги томонидан ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида мавжуд давлатлар босиб олиниши ва ислом дини кенг тарғиб қилиниши натижасида, шу даврдан бошлаб ушбу давлатларда жиноят ва жазо масалаларида одат нормалари ва ислом динининг қарашлари сингдирилган шариат қоидалари амал қила бошлади.

Мусулмон ҳуқуқини кўп тадқиқ қилган олим Л.Р.Сюкияйнен ҳамда В.А.Лихаченлар фанда тарқалган ва тан олинган фикрлардан келиб чиқиб, жиноятларни уч асосий гуруҳга бўладилар:

а) худо ва барча мусулмонлар жамоасининг ҳуқуқларига тажовуз қиладиган жиноятлар, бундай жиноятлар аниқ жазо (санкция) - ҳадд билан жазоланади;

б) алоҳида шахсларнинг ҳуқуқларини бузадиган ва аниқ қасос, қавад ҳамда дия - қон баҳоси қоидалари асосида жазо бериладиган жиноятлар;

в) бошқа тоифадаги жиноятлар - таъзир [4, Б. 78].

Профессор М. Ражабованинг таъкидлашича, ислом ҳуқуқи бўйича барча жиноятлар жазо белгиланиши ва тажовуз объектига қараб учта гуруҳга бўлинган. Хусусан:

1) ҳад;

2) қасос ёки товон ва каффорат;

3) таъзир [5, Б. 108].

Шу билан бирга, бу жазолар орасида озодликни чеклаш жазосига хос хусусиятларга эга бўлган айбдордан маълум муддатгача бирор бир жойга кетишни талаб қилиш, сургун ва бадарға қилиш каби жазолар ҳам қўлланилган [6, Б. 97; 2, Б. 123].

Ушбу жазолар шахснинг бир жойдан иккинчи жойга кўчиш, муайян ҳудудга келиш ва ундан чиқиб кетиш ҳамда яшаш жойини эркин танлаш каби шахсий ҳуқуқ ва эркинликларини чекланишида намоён бўлган. Бу эса, озодликни чеклаш жазосига хос бўлган белгилардан (мамлакат ичида эркин ҳаракатланиш ва яшаш жойин танлашдаги чекловлар) бири ҳисобланади.

Бундан ташқари, пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) замонларида қамоқ ёки озодликдан маҳрум қилиш жазоларини ижро этиш учун махсус қамоқхона бўлмаган. Ўрганилган манбаларда қайд қилинишича, озодликдан маҳрум этилган айбдорлар ўз уйларида ёки масжидларда, у ерни тарк этмаслик шарти билан сақланган [5, Б. 134]. Бу эса, озодликни чеклаш жазосининг асосий белгиларидан бири ҳисобланган «яшаш жойини тарк этишни бутунлай тақиқлаш»га мос келади.

Милодий XIII асрнинг бошларида ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида жойлашган давлатларни мўғуллар босиб ола бошлади. Ўзбекистон ҳудудида мўғуллар ҳукмронлик қилган уч юз йил мобайнида ҳуқуқнинг муҳим манбалари сифатида 1205 йилда бўлиб ўтган мўғуллар қурултойида қабул қилинган «Чингизхон юсунлари» номи билан аталган ҳуқуқий қоидалар тўплами билан бир қаторда шариат қоидалари ва одат ҳуқуқи нормалари амал қилган [7, Б. 28].

Тарихий манбаларда мўғуллар қонунчилигида жуда қаттиқ жазо чоралари ўрнатилганлигини кўрсатадиган далиллар мавжуд. Аммо бу кўпроқ ҳарбий жиноятларга оиддир. Чингизхон биликларига эса бунинг аксини тасдиқлайдиган кўрсатмалар ҳам бор. Жумладан, агар хон авлодининг аъзоси, мансабдор шахс, гвардиячи бўлган кимдир Ясо қонунларини бир марта бузса, унга интизомий жазо сифатида сўз билан танбех бериш, иккинчи марта бузса, биликка биноан жазога тортиш, учинчи марта биликка кўра узоқ Болжин-Сулжур деган жойга сургун қилиш назарда тутилган. Агар сургун қилиш тариқасидаги жазо айбдорни ахлоқан тузатиш мақсадига эришмаган бўлса, оёғига кунда уриб, қоронғи ертўла (зиндон)га ташланганлар [8, Б. 121].

Милодий XIV асрнинг охирларида Мовароуннаҳрда буюк саркарда ва давлат раҳбари Амир Темур ҳукмронлик қила бошлади. Темур давлати эса мусулмон давлати эди. Ясога ҳаракатдаги ҳуқуқ манбаи деб қаралиши шариат ҳуқуқига хилоф ҳисобланарди. Аммо жиноят ва жазо масалаларида Ясога ҳам амал қилинганлигини кўриш мумкин. Жумладан, «Тузуқлар»да: «Ўғрилар хусусида буюрдимки, улар қаерда бўлмасин, тутиб олинса, Ясо бўйича жазолансин» [9], дейилади. Демак, баъзан ўғри ва қароқчиларга

«Ясо» асосида ҳам жазо тайинланган [10, Б. 94].

«Тузуқлар»да кўпроқ бошқариш тартибига қарши қаратилган жиноятлар ва уларга жазо тайинлаш назарда тутилган. Бундан ташқари ўша даврларда фасодчи, бузуқ, нафси ёмон кишилар мамлакатдан бадарға қилиниб, вилоят ва шаҳарлардаги бекорчилар мажбурий ишга жалб этилган [2, Б. 169]. Гадоилар ва тиланчиларга нисбатан дастлаб мажбурий ишга жалб этиш, шундан кейин - тамғалаш, агар гадоилик қилишда яна давом этаверса, узоқ мамлакатларга сотиб юбориш ёки бадарға қилиш жазолари тайинланган [11, Б. 137].

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида мўғуллар ҳамда Амир Темур ҳукмронлик қилган даврларда муайян турдаги жиноят содир этган шахсларга мамлакат ичида эркин ҳаракатланиш ва яшаш жойин танлашдаги чекловларни назарда тутувчи сургун ва бадарға қилиш каби жазолар ҳам қўлланилган. Ушбу чекловлар ҳам озодликни чеклаш жазосига хос бўлган чекловлар ҳисобланади.

Ўзбек хонликлари даврида ҳам ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишда ҳуқуқ манбаи сифатида: а) мусулмон ҳуқуқи; б) дунёвий ҳуқуқ (ҳукмдорларнинг меъёрий (норма) сифатидаги фармон, ёрлиқлари; в) одат ҳуқуқлари қўлланилган. Бу даврда ҳуқуқнинг юридик манбалари хилма-хиллигидан қатъи назар, шариат ҳуқуқи ижтимоий муносабатларни тартибга солишда асосий манбалигича қолди. Бошқа манбалар шариатга зид келмасагина қўлланиларди. Булардан ташқари, ушбу хонликларда, айниқса, жиноят ҳуқуқи борасида ҳатто шариатга зид бўлган мезонлар ва жазо чоралари (масалан, «эмпале») бўлган. Улар аниқ бир ҳуқуқий ҳолатга нисбатан ҳукмдор томонидан белгиланган [2, Б. 225].

Туркистон ўлкасида XIX асрнинг охирида чор Россияси ҳарбий ҳокимияти ўрнатилиши Ўзбекистон ҳудудидаги давлатларнинг ҳуқуқий тизимига сезиларли даражада таъсир этди. Туркистон ўлкасида шариат нормалари билан бир қаторда Россия империясининг жиноят қонунлари; 1867 йилдаги Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисидаги Низом лойиҳаси; 1886 йилдаги Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисидаги Низом; Туркистон генерал-губернатори чиқарган фармон ва қарорлари жиноят қонунининг манбалари сифатида хизмат қилди [12, Б. 39].

1845 йилдаги жиноий ва ахлоқ тузатиш жазолари ҳақидаги Низомда жиноий жавобгарликка тортилган айрим тоифадаги шахслар учун, бугунги кунда озодликни чеклаш жазосини ўтаётган шахсларга қўлланилаётган тақиқларга ўхшаш тақиқлар мавжуд эди. Масалан, назорат органидан рухсат олмасдан бошқа жойга кўчиши мумкин бўлмаган [13].

Шу билан бирга, ўз моҳиятига кўра озодликни чеклаш жазосига яқин бўлган жазоларни амалга ошириш билан чамбарчас боғлиқ бўлган «назорат» институтини пайдо бўлиши XIX асрга тўғри келади [14, Б. 109].

Ушбу институт қонунчиликка 1882 йилда жорий қилинган бўлиб, назорат остидаги шахсни муайян жойларда (пойтахт, бошқа йирик шаҳарлар ва б.ш.к.) яшашини тақиқлаш ёки ҳуқуқат томонидан унга муайян яшаш жойини белгилашда (назорат, сургун ролини ўйнайди дейиш мумкин), шунингдек, назорат қилинувчи томонидан танланган ёки унга тайинланган ҳудудда ҳаракатланиш ҳуқуқини чеклашда ифодаланувчи яшаш жойини эркин танлашдаги чекловни ўз ичига олган [15, Б. 126].

XIX асрнинг охирида қонунчиликда сургуннинг икки шакли назарда тутилган: суд ва маъмурий. Суд сургунини суд ҳокимиятининг қарори билан тайинланган ва муддатсиз (ёки маълум бир муддатга) оғир меҳнатни назарда тутган. Маъмурий сургунда муддат кўрсатилмаган, фақат 1880 йиллардан бошлаб 10 йилгача деб белгилаб қўйилган [16].

Т.В. Непомнящая XX асрнинг биринчи ўн йиллигида сургунга ҳукм қилинган одамлар сонининг динамикасини таҳлил қилади. У биринчи рус инқилобининг бостирилиши (1906-1908) даврида давлатга қарши жиноятларини содир этган шахслар сони сезиларли даражада (1902 йилга нисбатан юзлаб марта) ошганлигини таъкидлайди. Бу даврда энг кўп тарқалган жазолар сургун ва оғир меҳнат эди. Агар 1845 йилги Низомда (37-модда) сургуннинг муайян муддатлари назарда тутилган бўлса, 1903 йилги Жиноят низомида бу жазо муддатсиз эди [17].

Ўша даврлардаги сургуннинг моҳияти маҳкум учун маълум бир ҳудудда яшаш,

ишлаш ва у ерни тарк этмаслик мажбуриятини юклашда намоён бўлади. Бундай ҳолларда маҳкум жамиятдан ажратилмаган, балки яшаш жойини танлаш ҳуқуқидан маҳрум қилинган [18, Б. 23].

1926 йилнинг 16 июнь куни қабул қилинган Ўзбекистоннинг биринчи Жиноят кодексида «қандай бўлса ҳам бирор жойда ўрнаштириш ёки ўрнаштирмасдан, биронта жойда туришни тақиқлаб ёки тақиқламасдан ЎзССР чегарасидан ёхуд айрим жой чегарасидан чиқариб юбориш» [19, Б. 11] жазоси белгиланган бўлиб, бу ерда мазмунан ўша даврларда жазо тизимида муҳим ўрин эгаллаган сургун ва бадарға жазолари ҳақида гап боради [20, Б. 118].

Ўзбекистоннинг 1926 йилдаги Жиноят кодекси 38-моддасининг 1-қисмига асосан ушбу жазо чораси суд томонидан ўзининг жиноий ҳаракати ёки жиноий муҳит билан алоқа қилгани учун шу жойда ижтимоий хавфли деб топилган шахсларга нисбатан татбиқ қилиниши мумкин бўлган.

ЖКнинг 38-моддаси 2 ва 3-қисмларига асосан, бир жойга ўрнаштириш билан ЎзССР ҳудудидан ёки айрим жой чегарасидан ҳайдаш (сургун) уч йилдан ўн йилгача муддатга қўлланиши мумкин. Ушбу жазо мажбурий ишлатишни қўшган ҳолда ҳам тайинланиши мумкин бўлиб, бу ҳолда фақат асосий жазо сифатида тайинланган.

ЖКнинг 38-моддаси 4-қисмига асосан, бирор жойда туришни тақиқлаб ёки тақиқламасдан ЎзССР ҳудудларидан ёки айрим жой чегарасидан чиқиш (бадарға) бир йилдан беш йилгача муддатга тайинланган.

Бутунроссия Марказий Ижроия Қўмитаси (БМИҚ) ва Халк Комиссарлари Кенгаши (ХКК)нинг 1930 йил 10 январдаги «Суд ҳукмлари билан қўлланиладиган сургун ва бадарға тўғрисида»ги қарорида сургун ва бадарғанинг учта тури назарда тутилган. Хусусан, шахс яшайдиган жойдан баъзи жойларда яшаш тақиқланган ёки тақиқланмаган ҳолда бадарға қилиш; маълум бир жойга сургун қилиш, шунингдек мажбурий меҳнат белгилаган ҳолда сургун қилиш [21].

Бадарға ва сургун тариқасидаги жазоларни ўташ шартларини бузилиши уларни озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ жазо билан алмаштиришни назарда тутмаган. Режимни бузганларга нисбатан икки ҳафтагача қамоққа олиш ёки назорат қилувчи орган томонидан икки ойгача мажбурий меҳнат тайинлаш каби интизомий жазо чоралари қўлланилган.

Ўзбекистоннинг 1959 йил 21 майда қабул қилинган Жиноят кодексининг [22] жазо тизимида сезиларли ўзгаришлар кузатилди. Унга кўра, 1926 йилдаги Жиноят кодексида мавжуд 13 та жазо турлари 9 тага қисқартирилди, 1926 йилдаги Жиноят кодексида мавжуд бўлган «қандай бўлса ҳам бирор жойда ўрнаштириш ёки ўрнаштирмасдан, биронта жойда туришни тақиқлаб ёки тақиқламасдан ЎзССР чегарасидан ёхуд айрим жой чегарасидан чиқариб юбориш» жазоси чиқарилиб, ўрнига алоҳида-алоҳида жазо сифатида сургун (ЖК 24-м.) ва бадарға (ЖК 25-м.) жазолари киритилди. Бундан ташқари, жиноий жазо тизими «етказилган зарарни бартараф этиш мажбуриятини юклаш», деб номланувчи янги озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазо билан тўлдирилди.

1959 йилдаги Жиноят кодекси 24-моддаси 1-қисмига асосан, сургун бу маҳкумнинг яшаш жойидан чиқариб, муайян ҳудудга мажбурий жойлаштиришдан иборат бўлган. Ушбу моддага асосан сургун қилиш ҳам асосий ҳам қўшимча жазо сифатида 2 йилдан 5 йилгача муддатга тайинланиши ва у меҳнатга лаёқатли маҳкумларга мажбурий меҳнат билан бирга тайинланиши белгилаб қўйилди. Бундан ташқари, 1926 йилдаги жиноят кодексидан фарқли равишда 1959 йилдаги Жиноят кодексининг 24-моддаси 4 ва 5-қисмларида сургун жиноят содир этган вақтида вояга етмаган шахсларга, хомилдор аёлларга, қарамоғида 8 ёшгача боласи бўлган аёлларга нисбатан қўлланилмаслиги кўрсатиб ўтилди.

1959 йилдаги Жиноят кодекси 25-моддаси 1-қисмига асосан, бадарға бу маҳкумнинг яшаш жойидан чиқариб, муайян ҳудудларда яшашини тақиқлашдан иборат бўлган. Ушбу моддага асосан бадарға қилиш ҳам асосий ҳам қўшимча жазо сифатида 1 йилдан 5 йилгача муддатга тайинланиши белгилаб қўйилди. Бундан ташқари, 1926 йилдаги жиноят кодексидан фарқли равишда 1959 йилдаги Жиноят кодексининг 25-моддаси

4-қисмида бадарға қилиш жиноят содир этган вақтида вояга етмаган шахсларга нисбатан қўлланилмаслиги кўрсатиб ўтилди.

Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, сургун қилинганлар барча маҳкумларнинг 1 фоиздан камроғини ташкил қилган [23, Б. 86]. Ушбу жазо асосан озодликдан маҳрум қилиш жазосига қўшимча жазо сифатида қўлланилган [24, Б. 229].

Ушбу жазоларни ижро этиш тартиби Ўзбекистоннинг 1970 йилда қабул қилинган Ахлоқ тузатиш–меҳнат кодексида тартибга солинган.

Маҳкумлар сургунда бўлган бутун давр мобайнида ваколатли орган назорати остида бўлганлар. Улар ўзларига берилган шахсий гувоҳномалардан фойдаланган ҳолда паспортсиз яшашлари керак эди.

Сургун шаклидаги жазони ўташ бир қатор мажбуриятларни бажариш билан боғлиқ бўлган. Жумладан,

– унга сургунни ўташ белгиланган ҳудудга келганида дарҳол шу ердаги ички ишлар бўлимида рўйхатдан ўтиш;

– жазонинг ушбу турини ижро этишга масъул бўлган органга рўйхатдан ўтиш учун ойига бир марта, ушбу орган раҳбари томонидан белгиланадиган ҳолларда ойига тўрт мартагача келиш;

– яшаш ёки иш жойи ўзгарганлиги ҳақида ушбу органга уч кундан кечиктирмай хабар бериш [20, Б. 119-120].

Сургунга ҳукм қилинган шахслар учун яшаш учун белгиланган маъмурий ҳудуддан вақтинча чиқишга ушбу жазони ижро этувчи орган томонидан рухсат берилган.

Ахлоқ тузатиш–меҳнат кодексида вақтинча чиқишга рухсат бериш шартларининг қатъий рўйхати, шунингдек унинг ўзига хос шартлари белгилаб қўйилган. Хусусан, яхши хулқ–атвор ва меҳнатга ҳалол муносабатни рағбатлантириш учун – навбатдаги таътил давомида; таълим муассасасининг ўқув машғулотларига, давлат имтиҳонларини топшириш, дипломни ҳимоя қилиш учун чақириш – чақирувда белгиланган муддатга; махсус даволанишга зарурат туғилганда, агар яшаш жойида тегишли тиббий ёрдам олишнинг имкони бўлмаса – даволаниш муддатига; яқин қариндошининг ўлими ёки жиддий касаллиги ҳолларида – йўлга кетадиган вақтни ҳисобга олмаган ҳолда ўн кунгача; хизмат сафарларига – ўн кундан кўп бўлмаган муддатга [25, Б. 160].

Ахлоқ тузатиш–меҳнат кодекси сургунга ҳукм қилинган шахсларга яхши хулқ–атвори ва «меҳнатга ҳалол муносабати» учун қуйидаги рағбатлантириш чораларини назарда тутган: миннатдорчилик эълон қилиш; илгари берилган жазони муддатидан аввал олиб ташлаш; навбатдаги таътил вақтида яшаш учун белгиланган маъмурий ҳудуддан чиқишга рухсат бериш.

Бадарға қилинганларнинг яшаш учун тақиқланган маъмурий ҳудудларга вақтинча кириши сургун қилинганлар учун назарда тутилган шунга ўхшаш ҳолатларда рухсат берилган. Бадарға қилинганларга нисбатан рағбатлантириш чоралари ҳам сургун қилинганларники билан бир хил бўлган.

Бундан ташқари, мазкур Жиноят кодекси 31¹-модасида «Етказилган зарарни бартараф этиш мажбуриятини юклаш» жазоси белгиланган бўлиб, ушбу жазо чораси етказилган зарарни ўз кучи ёки етказилган моддий зарарни ўз маблағлари ҳисобидан бартараф этиш ёхуд жабрланувчи ёки жамоа аъзолари олдида суд белгилайдиган шаклда ошкора кечирим сўрашда намоён бўлади.

Юқоридагилардан кўриниб туридики, Ўзбекистоннинг 1926 ва 1959 йилдаги Жиноят кодекслари жазо тизимида мавжуд бўлган сургун ва бадарға қилиш жазолари мазмунан бир-бирига яқин бўлиб, ҳар иккала Кодексда ҳам ушбу жазолар маҳкумнинг яшаш жойи жойлашган маъмурий ҳудуддан мажбурий чиқариш ва муайян маъмурий ҳудудга жойлаштириш (сургунда) ёки муайян маъмурий ҳудудларда жойлашишини тақиқлаш (бадарғада) орқали маҳкумнинг мамлакат ҳудудида эркин ҳаракатланиш, яшаш жойини эркин танлаш каби ҳуқуқлари чекланган. Бу эса, бугунги кундаги озодликни чеклаш жазосининг мазмунини ташкил этувчи чекловларга жуда яқин ҳисобланади.

Бундан ташқари, 1959 йилдаги Жиноят кодексига киритилган «Етказилган зарарни бартараф этиш мажбуриятини юклаш» жазоси амалдаги Жиноят кодексининг 48¹-моддаси 4-қисмида белгиланган «суд озодликни чеклашга ҳукм қилинган шахснинг

зиммасига ўзи етказган моддий ва маънавий зарарнинг ўрнини қоплаш, ишга ёки ўқишга жойлашиш, шунингдек унинг тузалишига кўмаклашувчи бошқа мажбуриятларни юклаши мумкин», деган қоидага тўлиқ мос келишини таъкидлаш мумкин.

Ушбу Жиноят кодекси 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган ва 1995 йил 1 апрелдан кучга кирган мустақил Ўзбекистон Республикасининг янги Жиноят кодекси қабул қилунгунига қадар амалда бўлди.

Янги Жиноят кодекси жазо тизимида аввалги жиноят кодексида мавжуд озодликни чеклаш жазосининг элементларига эга бўлган сургун, бадарға қилиш каби жазолар назарда тутилмади.

Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 10 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» УРҚ-389-сонли қонунига асосан амалдаги Жиноят кодексига озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган янги жазо тури сифатида озодликни чеклаш жазоси киритилди.

Ушбу жазо тури жиноят қонунчилигига киритилганидан буён ўтган давр мобайнида судлар томонидан кенг қўлланилиб, уни қўллаш бўйича ўзига хос суд амалиёти шаклланган бўлсада, бугунги кунда суд амалиётида озодликни чеклаш жазосини тайинлаш, уни ижроси билан боғлиқ муаммоларнинг вужудга келаётганлиги ушбу жазо турини ҳуқуқий асосларини ҳамда уни ижросини тартибга солувчи қонунчилик ва амалиётни таҳлил қилиш орқали ушбу жазо самарадорлигини ошириш заруратини вужудга келтирмоқда.

Иқтибослар/Сноски/References::

1. Ўзбекистон юридик энциклопедияси / Нашр учун масъул Р.А. Муҳитдинов ва бошқ.; масъул муҳаррир Н. Тойчиев. – Т., Адолат, 2010. – 704 б.

2. Муқимов З. Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи тарихи. Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. – Т.: “Адолат”, 2003. – 280 б.

3. Ртвеладзе Э.В., Саидов А.Х., Абдуллаев Е.В. Очерки по истории цивилизации древнего Узбекистана: государственность и право. — Ташкент: “Адолат”, Национальный центр Республики Узбекистан по правам человека. – 2000. – 352 с.

4. Сюкияйнен Л.Р. (Отв. ред.) и др. Мусульманское право. Структура и основные институты Москва : Издательство Изд-во ИГиП АН СССР, 1984. – 145 с. (Syukiyainen L.R.

5. М. Ражабова. Ҳуқуқ ва адолат: Ўтмиш, бугун, истиқбол / М. Ражабова. – Тошкент: YURIST – MEDIA MARKAZI, 2009, – 416 б.

6. Л.Р. Сюкияйнен, В.А. Лихачёв. Мусульманское деликатное право и уголовное законодательство стран Зарубежного Востока. «Мусульманское право», М., ИГиП АН СССР, 1984, – С. 76-104.

7. А. Саидов, Ж. Тошқулов. Ўзбекистон Давлати ва ҳуқуқи // Ўқув қўлланма. Тошкент., 1995, 112 б.

8. Дугарова С.Ж. Характеристика уголовно-правовых запретов великой ясы // Вестник Бурятского государственного университета. – 2013. – № 2. – С. 119-123.

9. Темур тузуклари [Электрон манба]. Кириш йўли: <http://temurtuzuklari.uz/uz> (мурожаат қилинган сана: 13.10.2021).

10. Муқимов З. Амир Темур тузуклари (тарихий-ҳуқуқий тадқиқот). Иккинчи тўлдирилган нашри. – Самарқанд: СамДУ, 2008. – 131 б.

11. Муқимов З., Маматов Х. Тузукларда давлат ва ҳуқуқ масалалари. Т., 2001, – 137 б.

12. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик (Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашри) / Р. Кабулов, А. А. Отажонов ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2012. – 482 б.

13. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года [Электронный ресурс]. – URL: <http://музейреформ.рф/node/13654> (дата обращения: 13.10.2021).

14. Помощникова Н. В. Исторический аспект института уголовного наказания в виде лишения свободы: российский и зарубежный опыт // Вестник Казанского юридического института МВД России. - 2015. - № 3 (21). – С. 107-114.

15. Иванцов С.В., Ивасюк О.Н. Развитие института ограничения свободы в отечественном законодательстве. Вестник экономической безопасности. 2020; (3): – С. 125-131.
16. Кошель П. Ссылка и каторга в России [Электронный ресурс]. <https://his.1sept.ru/2003/02/3.htm> (дата обращения: 13.10.2021).
17. Непомнящая Т.В. Назначение уголовного наказания: Теория, практика, перспективы [Электронный ресурс]. <https://books.google.ru/books?id=VVadDQAAQBAJ&dq> (дата обращения: 13.10.2021).
18. Ходжалиев С.А. Теория и практика ограничения свободы как вида наказания // : диссертация ... кандидата юридических наук. – Грозный, 2019. – 211 с.
19. Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Жиноят Кодекси: (1946 йил 1 сентябрда бўлган ўзгаришлар билан) Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Ишлар Мудирлиги. – Т., 1947 й. – 121 б.
20. Бондарь М. А. Развитие наказаний, связанных с ограничением свободы, в советский период // Вестник Кузбасского института. – 2018. – № 1 (34). – С. 116-123.
21. Постановление ВЦИК и СНК от 10 января 1930 года «О высылке и ссылке, применяемых по судебным приговорам» [Электронный ресурс]. <http://xx-vek-istoria.narod.ru/libr/istochnik/zak/vysylka.html> (дата обращения: 13.10.2021).
22. Уголовный кодекс Узбекской ССР: С изм. и. доп. на 1 окт. 1988 г.: Принят 2 сессией Верх. Совета УзССР пятого созыва, 21 мая 1959 года / Сост. Г. Абдумажидов. – Т.: Узбекистан, 1988. – 207 с.
23. Стручков, Н.А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью. — Саратов: Изд. Саратов. ун-та, 1970. – 271 с.
24. Карпец, И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. — М., Юридическая литература, 1973. – 287 с.
25. Ткачевский Ю.М. Советское исправительно-трудовое право. – Москва. Изд. Московского Университета. 1971 г., – 232 с.
26. Рахимов С. Истоки зороастрийской эстетики // Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. -Душанбе, 2003. – С. 295-318.
27. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма: диссертация ... доктора юридических наук : 12.00.01. – Душанбе, 2004. – 421 с.